

ТЕМА VI. ПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

ОСНОВНІ ТЕЗИ

- Концепції демократії. Основні риси та чинники демократизації суспільства. „Вертикальна демократія” Дж.Сарторі.
- „Хвилі демократизації” С.Хантінгтона. Взаємозв’язок політичних процесів демократизації та модернізації. Демократична модель політичної модернізації суспільства.
- Основні етапи демократичного транзиту. Критерії консолідації демократичного режиму. Особливості процесів демократизації в українському суспільстві

6.1. Сутність, основні риси та чинники демократизації суспільства.

В науковій літературі існує досить багато підходів до визначення основних рис демократизації суспільств. Деякі автори роблять наголос на структурних чинниках. Перш за все, це держава та соціально-економічні, культурно-ціннісні умови демократизації. Виділяють також процедурні фактори, такі як вибір та послідовність конкретних рішень та дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації.

Представники структурного підходу виокремлюють три основні типи структурних передумов демократії:

1. Здобуття національної єдності та ідентичності.
2. Досягнення досить високого рівня економічного розвитку.
3. Масове розповсюдження та усвідомлення населенням демократичних принципів, довіри до основних політичних інститутів, міжособистісна довіра, громадянські почуття.

З усіх цих факторів особлива увага зазвичай приділяється ***національній єдності та ідентичності***. Д.Растоу, наприклад, стверджує, що національна єдність є основною передумовою демократії. Ця передумова означає, що “більшість громадян у майбутній демократії не повинна мати сумнівів і засторог щодо того, до якої історичної спільності вони належать” [14, с.585]. Вона також включає в себе сталість кордонів держави, постійний склад мешканців, у більшості громадян не повинно бути сумнівів, щодо того, до якої саме політичної нації вони відносяться, тобто національна єдність повинна існувати не тільки формально, але й на несвідомому рівні. Найголовнішою проблемою на шляху до демократизації, таким чином, виступають етнонаціональні протиріччя, розвиток націоналістичних рухів, відсутність єдиної політичної нації. Щоб прийти до демократії, стверджує Д.Растоу, потрібно не копіювати конституційних законів чи парламентської практично вже наявної демократії, а бути спроможним реально оцінити свої специфічні конфлікти й уміння виробити або запозичити ефективний механізм їх розв’язання.

Проблема сумісності демократії з неоднорідністю суспільства, різними національними традиціями та орієнтирами розглядається А.Лейпхартом. За логікою даної концепції, “такі суспільства потребують певного демократичного режиму, що наголошує не на опозиції, а на консенсусі, що радше залучає, ніж відкидає, й намагається максимізувати певну більшість замість задовольнитися простою більшістю”. Таким чином, різноманітні еліти, що представляють інтереси конфліктуючих соціальних груп, повинні орієнтуватися не на конфлікт, а на досягнення злагоди з метою демократизації суспільства. Але ця концепція теж спирається, перш за все, на збереження єдності країни та наявність соборних цінностей, ідентичності в свідомості еліт [7, с.791].

Сумніви щодо існування єдиних соціокультурних передумов демократії сприяли створенню нового методологічного підходу до проблеми її

формування, який отримав назву процедурного. Сутність цього методу полягає у вивченні ендогенних факторів демократизації – конкретних процесів, процедур та політичних рішень, що здійснюються агентами демократизації. З цієї точки зору вирішальне значення мають послідовність та взаємообумовленість певних політичних рішень та дій, вибір тактики акторами демократизації. Основна увага приділяється взаємодії конкуруючих еліт, свідомому вибору в процесі політичного суперництва організаційних форм та інститутів нового політичного устрою. Прибічники процедурного підходу вважають, що дії акторів демократизації не обумовлені навіть їх положенням в суспільстві, навпаки, їх суб'єктивний вибір сам створює нові політичні можливості.

Значного переосмислення в сучасних умовах зазнали теорії, що основну увагу приділяють економічним передумовам демократії. С.Ліпсет зауважував, що демократизація визначається великою кількістю чинників, але рівень соціально-економічного розвитку виступає тут основною та необхідною умовою. Важливо зазначити, що важливим є не сам по собі економічний розвиток, а створення на його основі масового середнього класу як соціальної бази демократизації.

Емпіричні дослідження останнього часу доводять, що безпосереднього зв'язку між рівнем економічного розвитку та демократизацією не існує. Сучасні демократичні транзити мають у більшості неорганічний характер та є, передусім, наслідком вибору рішень і політичної практики ключових політичних акторів, а суспільство створює лише контекст для таких перетворень.

Інтерпретація демократії в межах процесу прийняття рішень стала тією ланкою, що об'єднала різні за своїм спрямуванням теорії демократії у ХХ ст. Більшість авторів визнають необхідність визначення демократії як системи. Сучасні вчені все більше пов'язують демократію з певними способами

управління, що існують в тому чи іншому соціумі. Й.Шумпетер, наприклад, вважав, що “демократичний метод – це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, у якій окремі громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців” [27, с.477].

До цієї проблеми, зокрема, звертається Дж.Сарторі. На його думку, науковий аналіз демократії як системи ефективного управління (***вертикальний вимір***) дуже відстає від наукового та ціннісного обґрунтування демократії як влади народу (***горизонтальний вимір***). Вчений здійснює певну реконструкцію поняття “демократія” та надає декілька її визначень. Перше з них – ***дескриптивне (описове)*** – полягає в трактуванні демократії як виборної поліархії. Найбільший недолік цього визначення, на думку Дж.Сарторі, – те, що воно майже не враховує якісну сторону формування демократичної влади. В сучасному житті зміст політичних виборів зведений лише до простого акту голосування. Таким чином, обрані представники влади – це просто особи, які в результаті голосування пройшли на посади, а не “відібрані” найкращі представники свого народу. Здійснюючи в себе демократію, обумовлену як виборна поліархія, ми майже не враховуємо необхідність забезпечення функціональності системи, тому що суперництво на виборах не забезпечує якості результатів, а тільки демократичність способу їхнього досягнення.

В різних сферах діяльності людей процес вибору завжди передумовлює якісний відбір. Так, наприклад, в наукові установи обирають людей, найкращих за професійними показниками в певних галузях, якісний “відбір” співробітників здійснює і будь-яка фірма, що бажає утриматися в сфері бізнесу. Демократична політика, як й інші суспільні процеси, повинна ґрунтуватися не тільки на кількісних підрахунках голосів, але й на якісному відборі кандидатів. Тому, робить висновок Дж.Сарторі, демократія повинна являти собою ***селективну, тобто засновану на вибірковості поліархію.***

Якщо погодитися на таке визначення демократії, то постає питання, а як же впишеться в нього поняття рівності, і на яких підставах повинен проводитися відбір до структур вертикальної демократії? Тут Дж.Сарторі посилається на Ш. Монтеск'є, який писав, що “принцип демократії псується не тільки тоді, коли втрачається дух рівності, але і тоді, коли затверджується дух граничної рівності і кожний хоче бути рівним з тими, кого він вибирає собі в правителі”. Таким чином, додавав Монтеск'є, “демократія повинна уникнути двох крайностей: духу нерівності, що веде до правління однієї людини, і духу граничної рівності, що веде до деспотизму однієї людини”. Демократична рівність в суспільстві повинна забезпечувати “рівняння” на найкращі показники професійності, людяності, талановитості. Відповідно до цього, наведене вище визначення демократії можна доповнити і сформулювати таким чином: ***“демократія повинна являти собою селективну поліархію по підставі достоїнств”*** [20].

Урахування сучасного досвіду проведення політичних виборів дозволяє зробити ще й таке уточнення: демократія повинна являти собою селективну поліархію на основі достоїнств кандидатів, а не їх політтехнологів.

Проблема визначення сутності демократії та її основних рис привертає увагу багатьох українських вчених. Так, Ф.Рудич підкреслює багатозначність терміна „демократія” і вважає, що він, по-перше, вживається для визначення типу держави і політичної системи в цілому. Демократія тут розглядається як форма політичної організації суспільства, яка заснована на визнанні народу як джерела влади, на його праві брати участь у здійсненні державних справ, і наділення громадян достатньо широким колом прав і свобод. У другому значенні поняття “демократія” використовується для визначення форми устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівності її членів, періодичності виборів органів управління, прийняття рішень більшістю голосів. У цьому випадку мова йде про партійні, профспілкові, виробничі демократії. У третьому

значенні термін “демократія” розглядається стосовно заснованого на відповідних цінностях ідеалу суспільного устрою, якими є свобода, рівність, права людини, народний суверенітет, участь громадян в управлінні державою. Демократія – це не тільки вільні вибори та верховенство народу, не тільки плюралізм політичних інтересів, а й жорстка система державної субординації з чітким розподілом повноважень, яких дотримуються не тільки завдяки декретам та постановам, але й через силові структури вищих органів, обраних народом і підтримуваних ним. На цих фундаментальних принципах будуються будь-які демократичні держави.

Сучасні, засновані на цінностях лібералізму, демократії доповнюють ці принципи принципами пріоритету прав людини над правами держави, повагою до права меншості, правом мати власну думку і відстоювати її, верховенством закону, поділом функцій різних гілок влади та ін. Демократизм, окрім іншого, означає: особисту, індивідуальну свободу людини; соціальну активність, участь громадян у житті держави, у розв’язуванні суспільних проблем. Найпершою умовою демократичності суспільства є відповідна налаштованість громадян, відповідний рівень громадянської культури.

Українські дослідники приділяють увагу визначенню критеріальних вимог демократичного правління. На їх думку, сучасні країни можуть вважатися демократичними в міру набуття ними мінімального критерію демократичного урядування – формування урядової влади на основі вільних, конкурентних виборів.

Особливої уваги заслуговує визначення демократії як народовладдя, тобто організації влади, носієм якої виступає народ. Саме таке визначення демократії найчастіше зустрічається як в наукових працях, так і в свідомості багатьох народів. У “Політичному тлумачному словнику” зазначається, що “демократія може розглядатися як синонім поняття „правління більшості” [11]. У “Політологічному енциклопедичному словнику» демократія визначається, як

“влада народу, народовладдя, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм” [12].

Разом з цим, значна кількість дослідників виступає проти визначення демократії як народовладдя, вважаючи його занадто неконкретним та утопічним. На цій підставі виникли дещо нові концептуальні підходи до визначення демократії, автори яких прагнуть узгодити соціально-політичні реалії сучасності з демократичною традицією наближення влади до народу. Не можна сприймати демократію як просте поєднання влади з народом, а треба розглядати її як системну якість, як продукт інтеграції багатьох елементів, вузлів і процесів людського суспільства, що і дає у підсумку дещо більше, ніж суму частин.

Поняття “демократія” на сьогоднішній день має різні ракурси та визначення. Зокрема демократія розглядається:

- як різновид “державного устрою”;
- як форма і принципи внутрішньої організації політичних партій і громадських об’єднань;
- як політичний режим;
- як соціальна цінність;
- як політична процедура.

Незважаючи на значну кількість праць, які тією чи іншою мірою пов’язані з дослідженням теорій модернізації та демократизації суспільства, недостатньо висвітленими й зовсім недослідженими залишаються такі проблеми як: особливості взаємозв’язку модернізації та демократизації, аналіз цих процесів в контексті теорії саморозвитку складних соціальних систем; поєднання і взаємодія різноманітних аспектів процесів модернізації і постмодернізації; визначення та аналіз суспільно-політичних чинників, що вирішальною мірою впливають на розвиток демократичної модернізації в

Україні. Визначені проблеми потребують ґрунтовного комплексного дослідження в філософських та соціогуманітарних науках.

6.2. Теорії демократичного транзиту.

Значною частиною теорій демократизації суспільств є вивчення специфіки переходу суспільства до нового якісного стану. Американський політолог С. П. Хантінгтон у книзі "Третя хвиля: демократизація наприкінці ХХ сторіччя" пропонує „хвильову” парадигму просування до демократії.

Перша хвиля (1826-1926 рр.) на думку дослідника починається від Великої американської та Великої французької революцій. Становлення демократичних інституцій відбувалося у ХІХ ст. в таких країнах, як США, Франція, Англія, Швейцарія, в деяких країнах Північної Європи, у британських домініонах. Головними чинниками, що сприяли цьому, були індустріалізація, урбанізація, поява буржуазії та "середнього класу"; формування робітничого класу та його організацій; поступове зменшення економічної нерівності.

Друга хвиля демократизації (1943-1962 рр.) була спричинена підсумками другої світової війни. В одних країнах (Австрія, Федеративна Республіка Німеччини, Італія, Південна Корея, Японія) демократія була забезпечена окупаційною військовою адміністрацією. Аргентина, Бразилія, Венесуела, Греція, Колумбія, Перу, Туреччина, Еквадор обрали шлях до демократії під впливом підсумків другої світової війни, зокрема розгрому тоталітарних режимів. Ще одна численна група країн здобула незалежність у результаті деколонізації, яка також була ініційована підсумками війни, і стала на шлях демократії.

Дві перші хвилі демократизації, на думку С.Хантінгтона, були у значній мірі перекреслені, "змиті" зворотними хвилями, які принесли утвердження різних форм авторитарного, тоталітарного правління. *Перша зворотна хвиля (1922-1942 рр.)* відбулася з приходом до влади в Італії фашистського режиму Муссоліні. Причому навіть у країнах, де зберігалися демократичні інституції

(Франція, Англія), під впливом економічної кризи, депресій ширився антидемократичний рух. *Друга зворотна хвиля (1958-1975 рр.)* була масштабнішою, охопила переважно країни "третього світу", де утвердилися - здебільшого через військові перевороти - авторитарні режими.

Третя хвиля демократизації почалася в середині 70-х років ХХ ст., чому сприяли, як визначає дослідник, п'ять головних чинників. *Перший чинник* зумовлений підривом легітимності авторитарних систем, оскільки: в суспільстві наростає незадоволення через невиконання владою її обіцянок; відсутній механізм самооновлення політичного керівництва; крах комуністичних режимів у Східній Європі та СРСР підірвав можливості марксизму-ленінізму як альтернативи розвитку демократії. *Другий чинник* зумовлений економічним зростанням. Хоча, згідно з твердженням автора, рівень економічного розвитку сам по собі не є ні необхідною, ні достатньою умовою для затвердження демократії (режими деяких багатих країн, особливо експортерів нафти, не є демократичними), економічні чинники у цьому процесі є вагомими. Перехід до демократії має відбуватися насамперед в країнах із середнім рівнем економічного розвитку (згідно з наведеними даними Світового банку за 1989 р., це середній річний доход на душу населення від 520 до 5810 доларів США). Економічне зростання після другої світової війни дозволило багатьом державам увійти до групи країн

Третій чинник пов'язаний з коригуванням своїх позицій католицькою церквою. Річ у тім, що сучасні демократії формувалися передусім у християнських країнах, а католицизм до недавнього часу співіснував з авторитарними режимами. Зміна позиції римсько-католицької церкви, яка почала виступати за необхідність соціальних змін, допомогу бідним, захист прав громадян стимулювала хвилю демократизації. *Четвертий чинник* продиктований зміною на початку 70-х років зовнішньої політики провідних світових політичних сил - США, колишнього СРСР, Європейського

співтовариства, яка полягала у підтримці ідей демократії й захисті прав людини. **П'ятий чинник** викликаний розвитком глобальних інформаційних систем.

Характерною особливістю третьої хвилі демократизації є переважне використання для її розвитку й затвердження ненасилля, компромісів, угод, виборів. Використання саме цих засобів є дедалі важливішим, враховуючи той обсяг проблем, з якими стикаються країни, що вступають у цю третю хвилю. Згідно з С. Хантінгтоном, це такі проблеми становлення демократії: а) розробка нової конституції й нового виборчого закону; б) чистка державного апарату, заміна чиновників проавторитарної орієнтації на прихильників демократії; в) скасування або модифікація законів, які не відповідають демократії; г) скасування або докорінне реформування таких авторитарних інституцій, як таємна поліція; д) в однопартійних державах розподіл прав власності, функцій, кадрів між державою та партією; е) формування головних політичних еліт, здатних працювати спільно для розв'язання посталих перед суспільством проблем і утримуватися від спокуси експлуатувати їх у своїх групових економічних та політичних інтересах.

Багато які гострі соціальні проблеми (що виникають часом навіть незалежно від форми правління, скажімо, етноконфлікти, тероризм та ін.) швидко розв'язати неможливо, і це породжує в суспільстві апатію, розчарування, виникнення феномена "авторитарної ностальгії". Тому учений не виключає можливості виникнення третьої зворотної хвилі, тобто наступу й поширення різних форм авторитарного режиму. Хантінгтон вважає можливою появу нових форм політичного режиму, зокрема технократично-електронної диктатури, за якої авторитарне правління ґрунтуватиметься на здатності контролювати засоби масової інформації й маніпулювати ними. Проте, стверджує американський політолог, можлива заміна третьої хвилі демократизації зворотною хвилею авторитаризму не зможе запобігти наступові четвертої хвилі демократизації у XXI ст. Однак лише два ключових чинники

впливатимуть на майбутню стабільність і зростання демократії - економічний розвиток та політичне керівництво [24].

Отже, демократія - це продукт спектра певних еволюційних соціальних змін. Характер еволюції політичного режиму сьогодні залежить передусім від конкретних якостей політичної еліти, від пріоритетів реорганізації нею системи влади та управління сил, від методів, спрямованості, міри їхньої участі в урегулюванні й розв'язанні криз соціального розвитку. Виходячи зі сказаного, є недоречними як зневажливе ставлення до демократії, так і романтизм надшвидкого переходу до неї. До того ж декретувати демократію, впровадити її за допомогою законів чи конституції - це чергова міфотворчість. Перехід у безпосередньому значенні цього слова до демократії можливий лише там, де вже існували демократичні традиції, є досвід соціального розвитку на демократичних засадах, але з певних причин цей розвиток був перерваний встановленням іншого політичного режиму (зворотною хвилею).

У загальному вимірі процес демократичної модернізації суспільства включає в себе такі чинники:

1. ***Представницький характер державної влади.*** Громадяни делегують свої владні повноваження обраній ними особі чи політичному об'єднанню.

2. ***Легітимність та законність,*** що включає в себе підтвердження владних повноважень народом у вигляді рівних періодичних виборів, прийнятті державних рішень при активній участі громадян та їх об'єднань.

3. ***Підтримка демократичних інститутів Конституцією та відповідними законами.***

4. ***Плюралізм та конкурентність.*** Конкурентне, але не конфліктне співіснування в суспільстві різних політичних сил, що представляють інтереси соціальних груп та верств населення.

5. *Громадянські, політичні та соціальні права.* Демократичний режим містить правові механізми, які гарантують дотримання і захист природних та громадянських прав людини, незважаючи на її соціальний статус.

В науковому аналізі процесу політичної демократизації центральну роль відіграють два поняття – *“перехід до демократії”* (transition) та *“усталення демократичної системи”* (consolidation). Як відмічає один з відомих дослідників політичного розвитку в країнах Латинської Америки Г. О’Доннел, загальний процес демократизації складається не з одного, а двох послідовних переходів: перший (transition) приводить до встановлення демократичного правління; другий (consolidation) – до утвердження демократії та ефективного функціонування демократичного режиму. Зміст першого переходу полягає в створенні інституціональних засад демократичної системи, що забезпечує змінність політичних лідерів шляхом демократичних процедур. Другий перехід має на меті усталення демократії як суспільно-політичної системи, залучення більшості суспільства до демократичних цінностей, усвідомлення демократії як найбільш досконалої форми політичного устрою.

Деякі дослідники, звертаючи увагу на ту обставину, що перший етап демократизації є довготривалим та складним процесом, вважають дуже важливим з методологічної точки зору використовувати поняття *“завершений демократичний перехід”* для характеристики першого етапу пост авторитарних змін. Зокрема, Х.Линц та А.Степан вважають, що перехід до демократії можна вважати завершеним, коли досягнута достатня згода відносно політичних процедур, що приводять до влади обраний уряд; коли прихід до влади – прямий результат вільних та загальних виборів; коли цей уряд має достатньо владних ресурсів для продукування нової політики; коли законодавча, судова та виконавча гілки влади, створені новою демократією, не повинні ділитися своєю владою з іншими органами.

На основі аналізу різних наукових підходів до сутності та становлення демократії можна виділити такі етапи в процесі демократичної модернізації суспільства:

1. ***Формування демократичного суспільного ідеалу*** або атрактору політичного розвитку. Цей етап характеризується загостренням протиріч в авторитарних та тоталітарних режимах, виникненням кризи ідентичності, падінням авторитету влади, суттєвих вад інституціональної системи. Всі ці фактори викликають загострення ідеологічної боротьби, зростання активності суспільних рухів та посилення опозиції. В результаті цього процесу встановлюється так звана “початкова демократія”, що легалізує прибічників політичних перетворень. В суспільстві починається широка дискусія з питань демократії, формуються нові правила політичного життя. На цій стадії повинен сформуватися суспільний ідеал, ціль розвитку, придатна саме для цієї країни в певний історичний час.

2. ***Демократичне оновлення політичної системи*** відповідно сформованого ідеалу суспільного розвитку. Інституціональні зміни в сфері влади, створення структур громадянського суспільства. Результатом цього періоду, як правило, стає демократична конституція, яка символізує певне досягнення згоди між елітарними колами щодо цілі розвитку. Це період створення реального механізму втілення суспільного ідеалу.

3. ***Постмодернізаційна консолідація демократії***. Передумовлює заходи, що забезпечують сталість демократичних перетворень в країні на ґрунті адаптації нових політичних інститутів до традицій політичного життя. Основними умовами усталення демократичних перетворень є: перетворення держави на гаранта демократичного оновлення; автономність суспільних рухів та трансформація партійної системи; швидке економічне зростання; підвищення життєвого рівня населення; зростання політичної активності громадян; загальна лояльність до демократичних цінностей.

В чому ж полягає модернізаційний потенціал демократії? Перш за все, демократія створює сприятливі умови для артикуляції та погодження інтересів і потреб різноманітних соціальних груп в суспільстві. По-друге, демократична політична система має великий потенціал успішної адаптації до суспільних змін та новацій. Цьому сприяють такі принципи, як плюралізм, демократична співучасть, опозиція, періодична виборність влади. Плюралізм забезпечує багатоманітність соціальних альтернатив і тим самим розширює діапазон політичного вибору і вірогідність визначення оптимального варіанту розвитку. Періодична виборність влади забезпечує своєчасне виправлення помилок, гнучке коригування політичного курсу. Необхідно зазначити також, що демократія забезпечує досить ефективну легітимацію політичної влади в сучасних умовах розвитку суспільств.

Таким чином, демократія зацікавлена в модернізації, а модернізація сучасного суспільства повинна здійснюватися демократичними шляхами.

Цю тезу підкріплює також невтішний досвід недемократичних моделей модернізації. Так, можна звернутися до плану тотальної трансформації суспільства за часів СРСР. Такі завдання модернізації, як стабільність, легітимність влади, урбанізація, індустріалізація, масова освіта та ін. були вирішені в СРСР. Як стверджує О.Кіндратець, в модернізації радянського періоду можна виділити ранньоіндустріальний та пізньоіндустріальний етапи. Ранньоіндустріальна модернізація проходила в першій половині ХХ сторіччя. Для модернізації, що почалася в СРСР у 70-х роках, були характерні такі риси пізньоіндустріальної модернізації, як підтримка купівельної спроможності населення завдяки державному регулюванню, існування системи соціального захисту загального добробуту, зростання рівня життя. Але загальна криза соціалістичного суспільства, яка виявилася в руйнуванні системи мотивації праці та втрати владою легітимності, привела до визнання необхідності кардинальної трансформації суспільства.

Аналізуючи особливості радянської модернізації, дослідники, зокрема Є.Головаха, виділяють виснаження екстенсивних ресурсів розвитку, інтенсивні урбанізаційні процеси, формування відкритої міської культури комунікації, високий рівень освіти, створення передумов критичного сприйняття дійсності. Погоджуючись з тим, що провідними чинниками руйнації СРСР були виснаження екстенсивних ресурсів розвитку, деградація політичної еліти та ігнорування економічних законів розвитку суспільства, вважаємо не зовсім вірним визначення О.Кіндратець модернізаційних процесів як головної причини руйнації радянської держави. У цьому випадку більш коректно було б використати термін „трансформація суспільства”, а поняття „модернізація” використовувати для визначення саме позитивного потенціалу трансформаційних процесів. Дійсно, трансформація, як глибинна якісна зміна суспільства, не завжди сприяє стабільності, а часом приводить навіть до дестабілізації та руйнування. Модернізація ж може бути визначена як успішна трансформація, що приводить до прогресивного розвитку суспільства.

Сутність політики творців радянської держави та їх наступників полягала передусім в тому, що вони намагалися не просто індустріалізувати суспільство та підірвати інституційний базис соціальних груп, успадкованих від „старого режиму”, а розгорнули атаку на соціокультурні основи традиційного селянського суспільства. Застосування модернізаторської стратегії унеможливлювало вироблення режимом узагальненої системи безособових норм, яка полегшувала завдання соціальної мобілізації стандартизованих людських та економічних ресурсів. Радянський” режим „авторитетно встановлює харизматичний тип безособової інституціональної системи координат (яка не є легально-раціональною) на всіх рівнях і в сегментах суспільства”. Саме така ситуація породжує масовий терор та регулярні „чистки”, перевірки на „благонадійність”. Цілеспрямоване використання терору тут слугує для того, щоб мінімізувати кількість зобов’язань перед суспільством,

зруйнувати контреліти та їх здатність до опозиційності стосовно владного режиму. Підчас наступної консолідації владна партія зміцнюється, за допомогою бюрократії та органів безпеки відгороджується від народу. Із завершенням головних завдань – розбудовою політичної спільноти, що спиралася на партійні кадри та реалізацією цілей розвитку – колективізації, індустріалізації, масової освіти – режим зустрічається зі складною соціальною проблемою, що є продуктом його власної політики. У процесі соціальної трансформації політичне насилля створило нестабільну соціальну ситуацію, атомізувало індивідів та послабило силу неформальних соціальних зв'язків. Наступає дегенерація режиму, який характеризується відсталою, неприбутковою економікою, паразитичною партією, що продовжує наголошувати на своїх харизматичних якостях та підпорядковує своєму правлінню атомізоване, деморалізоване суспільство. Процес рутинізації харизми призводить до реанімації структур та відносин нетрадиційного типу, які перетворюють суспільство на соціальну систему, хвору на організаційну корупцію, що в свою чергу руйнує із середини інституційний вимір режиму, все більше віддаляючи його від проектів модернізації.

Своєрідний механізм радянської неорганічної модернізації пов'язаний, перш за все, з неефективністю системи мобілізації та розподілу ресурсів. Внаслідок неефективності та архаїчності системи мобілізації ресурсів започаткована в ході реформи модернізація політичної системи майже завжди супроводжувалася різким соціальним розмежуванням та політичною поляризацією, розколом як суспільства, так і політичної еліти.

Намічене розмежування влади та власності і розподіл функцій влади виявлялися не підкріпленими трансформацією попередньої системи мобілізації ресурсів, яка була збудована на поєднанні власності та влади і неподільності останньої. В результаті зміст реформ зводився до ліквідації окремих застарілих інститутів державної влади та часткового запозичення нових форм організації

та передових технологій. Що ж до економічного та соціального розвитку, він здійснювався головним чином в період контрреформ, що здійснювали трохи обновлену, але малоефективну систему мобілізації та розподілу ресурсів, котра робила необхідним ще більш жорстокий режим. Тим самим влада та політична система знову спрощувалися, становилися більш примітивними, і так до чергового циклу реформ-контрреформ.

Реалізація такого сценарію розвитку потребувала великої кількості людських та природних ресурсів. Деякий час слабка диференційованість та низька ефективність використання ресурсних потоків покривалася їх масштабами, але такий шлях не дозволяв здійснювати органічну модернізацію радянського суспільства та держави, які у багатьох відносинах залишилися несучасними. На передодні “перебудови” виявилася обмеженість, якщо не повна вичерпаність природних та особливо людських ресурсів країни; попередній шлях розвитку політичної системи завів її у еволюційну безвихідь. Однак і після руйнування СРСР інерція руху була ще доволі великою, і Україна, та й інші пострадянські країни, багато у чому продовжували слідувати торним шляхом, що ще більше руйнувало та знесилювало їх. Разом з цим особливість сучасного еволюційного циклу полягає в тому, що в останні роки вперше в нашій історії намітилося поєднання держави та лібералізму, тобто елементів реформ та контрреформ. У випадку його закріплення перед українською політичною системою відкриється можливість переходу до нового, більш ефективного та менш марнотратного режиму розвитку.

Як відомо, *авторитарна модель* часто виникає в країнах ендогенно-екзогенної та екзогенної модернізації. Для неї характерна підвищена роль політичного фактору, що пов’язане з недостатністю внутрішніх, органічних умов для модернізації. Саме тому держава та модернізаторська еліта повинні деякий час виступати ініціаторами та організаторами політичного процесу,

Тобто виникає так званий „авторитаризм розвитку”, який в подальшому, з формуванням об’єктивних засад модернізаційного процесу еволюціонує до демократичної моделі. У нашому суспільстві також панує складне ставлення до авторитаризму. Складність його полягає в тому, що на словах всі засуджують авторитаризм, як реакційний залишок минулого, а в душі мріють про «порядок». Вирішення цього протиріччя пов’язане з об’єктивним ставленням до авторитаризму та вивченням його різновидів. Американський вчений Х.Ліндз виділяє такі різновиди **«конструктивного» авторитаризму**:

- частково ліберальний, здатний на перерозподіл влади на користь опозиції з метою зняти соціальне напруження та утримати головні важелі управління в своїх руках;
- авторитарні режими, здатні на широку лібералізацію з причини ціннісних уподобань правлячої еліти;
- авторитарні режими, що проводять фіктивну лібералізацію для виявлення та знищення опозиції.

Таким чином, авторитаризм і демократія – можуть виступати як протилежності діалектичного характеру. Проблема полягає не в обранні демократії або авторитаризму, а у визначенні, як ефективно поєднати авторитарні та демократичні тенденції в розвитку суспільства, який саме різновид авторитаризму може стати в нагоді раціональному розвитку суспільної системи, що трансформується. Майже усі демократичні режими мають деякі авторитарні тенденції, що урівноважують хаотичні процеси в суспільстві. До того ж, в історії різних демократичних систем, особливо в кризові періоди, дуже часто саме авторитарні дії лідерів та партій допомагали вирішити гострі проблеми. Хіба зашкодило, наприклад, французькій демократії правління такого авторитарного лідера, як генерал де Голль, який, хоч і приймав усі рішення одноосібно, успішно подолав “алжирську кризу” і сформував конституцію, по

якій досі живе Франція. Подібним прикладом є і дії президента Ф.Д.Рузвельта у США у роки великої депресії.

Очевидно, проблема полягає в характері та спрямуванні авторитарного впливу, які будуть залежати, передусім, від якісних характеристик держави та еліти. Якщо політична та владна еліти у більшості зацікавлені в модернізаційних реформах і мають достатню компетентність для її проведення, то авторитарне правління може створити реальне підґрунтя для позитивних суспільно-політичних змін, сприяти концентрації суспільних ресурсів та оперативності управління. Із зменшенням суспільної напруги та отриманням перших позитивних результатів модернізації відповідно буде відбуватися демократизація.

У тому випадку, коли авторитарний режим встановлюється правлячою верствою, яка об'єктивно не зацікавлена в реальній модернізації, не має відповідного досвіду та компетенції, модернізаційні гасла будуть використовуватися як прикриття зовсім інших цілей. Така ситуація посприє поглибленню прірви між гаслами та реальністю, дестабілізації суспільного життя. Це, в свою чергу, дасть привід для підсилення репресивно-карального управління і авторитарного впливу.

На основі проведеного аналізу можна запропонувати порівняльну характеристику авторитарної та демократичної моделі політичної модернізації.

Порівняльна характеристика авторитарної та демократичної моделі політичної модернізації

Критерії порівняння	Авторитарна модель модернізації	Демократична модель модернізації
Роль	Підсилення	Створення національної

Політичні відносини та процеси

Держави	національної суверенної держави за рахунок централізованого матеріального та ідеологічного примусу	суверенної держави, існуючої не як апарат насилля, а як механізм самоорганізації суспільства
Роль політичної еліти	Консервація політичної еліти, перевага закритих шляхів її формування	Послаблення традиційних еліт та їх легітимності, посилення модернізаторської еліти. Відкритість та конкурентність шляхів формування еліти.
Роль ідеології	Консолідація суспільства навколо єдиної модернізаторської ідеології, вилучення альтернативних позицій та думок	Досягнення суспільного консенсусу навколо мети модернізації суспільства, дискусія з приводу шляхів її досягнення
Роль політичних партій	Існування партії-гегемона та декількох політичних партій, що підтримують основну ідеологічну лінію	Політичний плюралізм та розвиток механізмів консолідації, співпраці та змагальності політичних партій
Роль бюрократичного апарату	Централізація управління, підсилення бюрократизації	Виникнення раціональної політичної бюрократії та перетворення її на реальну

Політичні відносини та процеси

	суспільства	систему управління та контролю
Роль законів та політико-правових норм	Розширення сфери впливу нормативних актів та розпоряджень керівників держави за рахунок правового закону	Розширення сфери дії та підсилення ролі правового закону, що пов'язує державу та громадян
Соціально-політичне управління	Нерівномірний розвиток суспільно-політичних сфер, досягнення успіху в пріоритетних за рахунок занедбання та стагнації інших	Створення диференційованої політичної структури з високим рівнем спеціалізації політичних ролей та інститутів
Розвиток громадянського суспільства	Розвиток громадянських структур під егідою державних діячів та в руслі провідного ідеологічного напрямку	Розвиток громадянської комунікативності та ініціативи, розширення функцій громадянських структур та їх співпраці з державою
Формування політичної	Поступове виникнення та	Активізація політичної участі громадян, розвиток та

культури	вкорінення в громадянську свідомість нових цінностей під впливом соціально-політичних та економічних успіхів модернізації	вдосконалення демократичних норм та цінностей
----------	---	---

Таким чином, головна *відмінність авторитарної та демократичної* моделей модернізації полягає в тому, що авторитарна покладається на волю правлячого класу та ефективність бюрократичного примусу і контролю за виконанням його розпоряджень. Демократична ж ґрунтується, передусім, на самоорганізації суспільства, де держава та політична еліта відіграють роль творця сприятливих умов для цього процесу. В сучасному світі, де демократизація суспільного життя виступає як глобальна тенденція розвитку, авторитарні методи модернізації суспільства можуть бути корисними лише в обмежений період часу, у випадку використання їх для створення передумов демократизації суспільства. Необхідність авторитарного впливу, зазвичай, виникає під час демократизації неорганічного характеру за наявності ускладнюючих обставин, таких як відсутність або слабкість національної держави, трансформація жорсткого тоталітарного режиму, низький рівень демократичної політичної культури та ін.

6.3. Особливості політичної демократизації суспільства.

Специфіка розвитку процесу політичної демократизації в Україні полягає, перш за все, в соціокультурних та історичних особливостях нашого суспільства. Чому ми, як деякі азійські країни, не почали модернізацію на основі збереження та розвитку власних традицій? Тому, що вони не були чітко визначені. Складно окреслити саме ті традиції, які рішуче впливають на поведінку більшості

громадян нашого суспільства. Цінності та традиції козацького періоду історії України багато у чому не співпадають з нормами та ідеалами існування у період розділу України поміж двома великими державами – Росією та Польщею, а традиції та настанови радянського періоду були свідомо орієнтовані на розрив з минулим. Радянська традиція, найближча в історичному часі, не зуміла стати міцною, внутрішньою традицією всього народу. Це пов'язане з тим, що вона трималася на зовнішньому примусі, мала характер жорсткого ритуалу. Не було створене найголовніше – ефективна трудова мотивація громадян.

Тоталітарний режим в нашій державі майже знищив здатність громадян до саморегуляції та самообмеження. Надлишок зовнішніх обмежень заважав формуванню самоорганізації та внутрішньої дисципліни. Тому, як тільки сила примусу зменшилася, всі позитивні надбання радянського періоду почали швидко зникати, а натомість як гриби після дощу повиростали корупція, злочинність, байдуже ставлення до праці, загальне безладдя. До того ж, і сучасна влада знову почала з кардинального руйнування хоч би і нестійких цінностей, що були накопичені за радянський період, та ствердження принципово нових, раніш відсутніх у нашому житті ідей.

Складність ситуації полягає в тому, що українське суспільство не можна однозначно назвати ні сучасним, ні традиційним. Його культура була й залишається крихкою, бо хід історії постійно переривався революційними змінами, що призводили до значних трансформацій життєвих орієнтирів та культурних установок.

Українські вчені дають різні, але переважно песимістичні оцінки розвитку демократії в нашій країні. Так, В.Полохало, класифікує політичний режим в сучасній Україні як "напівавторитарний", створений вітчизняними лідерами, що прагнули передусім захистити власні інтереси, але при тому зберегти видимість демократії. Разом з цим В.Полохало знаходить реальні передумови для успіху процесу демократизації українського суспільства. Вони, на його думку,

полягають в поступовій активізації громадянського суспільства та наявності в країні демократичної контроліти. Підтримуючи основні положення наведеної концепції, хочемо зауважити, що події 2005-2006 років поставили під сумнів наявність в нашій державі повноцінної демократичної контроліти.

Песимістично оцінює рівень розвитку демократії також А.Колодій, вона зауважує: “Чим далі, тим менше залишається підстав для того, щоб називати Україну демократичною державою. Тим більш, що демократичною вона ніколи й не була (не встигла стати, адже на це потрібен час). Але нині наша країна ще менш демократична, ніж вона була, скажімо, у 1993-1995 рр. І це попри те, що більшість демократичних інститутів тоді були або слабкі, або несформовані. Зате в діяльності та взаємодії учасників політичного процесу було більше демократизму. Нині ж, формально існуючі демократичні інститути та їхня правова основа (Конституція, закони) настільки зневажаються правлячою елітою, що це викликає почуття безнадії у багатьох прихильників демократії” [5]. В цьому ж напрямку висловлюються і автори класифікації політичних режимів за критерієм рівня демократизації „Фрідом хаус”. Вони відносять Україну до так званих „гібридних режимів”, що означає поєднання демократичної форми та авторитарного змісту політичного процесу [22, с.4].

Н.Степанова, викладаючи схему демократизації українського суспільства, стверджує, що особливості країн пострадянського простору полягають у переважному використанні технологій імітації, запозичення результату або форм політичної модернізації (коли декларуються деякі принципи, проте фактично відбувається їх симуляція).

Існує також точка зору, що в Україні реалізується досить консервативний варіант демократизації за „процедурним” сценарієм, значним недоліком якого є розбіжність темпів модернізації інфраструктури політичної системи та цінностей і настанов масової свідомості громадян.

У загальному вимірі особлива складність суспільних перетворень в Україні полягає в тому, що українське суспільство здійснює потрійну трансформацію – одночасно виконуються завдання ринкового реформування економіки, демократизації та створення національної держави. Наша країна намагається перейти від посттоталітарного режиму до абсолютно протилежного – демократичного. Як відомо, на відміну від демократії сутність тоталітаризму полягає в монополізації всіх суспільних відносин партійною державою, відсутності будь-яких прав людини та свободи вибору в економіці, політиці та духовній сфері життя, руйнуванні громадянського суспільства та встановленні жорсткого контролю з боку держави за життєдіяльністю громадян; використанні репресій та масового залякування як провідного стимулу трудової мотивації; використанні державної ідеології як регулятора духовної і практичної сфери діяльності громадян. Тому здійснення подібного транзиту – від тоталітаризму до демократії – набуває додаткових ускладнень у вигляді необхідності створення за обмежений термін спочатку об'єктивних передумов для демократичного розвитку, а вже потім розбудову самого демократичного суспільства.

До того ж, розбудова національної суверенної держави в контексті створення демократичного суспільства значно ускладнює процеси суспільної консолідації, набуття національної єдності та політичної ідентичності. Відсутність розвиненого громадянського суспільства, обмеженість демократичного досвіду та політичної активності громадян приводить до надмірної політизації всіх суспільних процесів та гіпертрофії ролі владної еліти.

Ці особливості ускладнюють можливість створити зв'язок реального об'єкта української дійсності з універсальними демократичними показниками, унеможлиблює приведення наявної соціальної реальності у відповідність з існуючими реальними зразками. Йдеться передусім про такі показники

демократії, що зафіксовані в документах ООН, Європейського парламенту, ЮНЕСКО. До сьогодні в українському суспільствознавстві не розроблене комплексне, концептуальне уявлення про сутність демократичного ладу, яким він має бути саме в Україні, які конкретні завдання повинні виконувати політичні інститути та громадяни, щоб отримати реальні результати демократизації суспільного життя.

В Україні нині відсутня згода з приводу мети політичного розвитку, і це найсерйозніша перешкода на шляху демократичної модернізації. Щоб зупинити дезінтеграційні та деградаційні процеси і розпочати кардинальні перетворення, важливо стабілізувати політичну ситуацію і таким чином розширити функціональні можливості політичної системи. Тому доцільно докладніше зупинитися на понятті „стабільність суспільства” та розглянути модель демократизації, яка ґрунтується саме на досягненні суспільного консенсусу. Т.Парсонс, наприклад, в цьому аспекті приділяв увагу проблемі подолання суспільством людської ірраціональності, недопущення соціальних конфліктів до глобальних катаклізмів. На думку вченого, влада, заснована на примусі, не є основним фактором збереження порядку в соціумі, більш ефективним є встановлення ціннісної парадигми, яку б без особливого примусу виконувала більшість громадян. Така парадигма може бути встановлена на основі узгодження базових інтересів та потреб членів суспільства. Вирішальним фактором наведення порядку, за Т.Парсонсом, є самообмеження людей, добровільне визнання загальноприйнятої моделі поведінки та культурно-ціннісної системи. С.Хантінгтон більшу увагу в цьому аспекті приділяв необхідності дотримання конституційного ладу. Можна зустріти також, трактування стабільності як відсутності в суспільстві реальної загрози нелегітимного насильства або наявності у державі ефективних антикризових технологій та балансу владних і опозиційних політичних сил.

Політичні відносини та процеси

Дуже важливою в цьому контексті є проблема вимірювання стабільності або консолідації демократичного режиму. На думку А.Шедлера, існує декілька наукових підходів до вирішення цієї проблеми – оцінювання дій політичних гравців, їх поглядів, або оцінювання структурного середовища. Ці оперативні індикатори вимірювання можна розглядати і як різні рівні причинно-наслідкових зв'язків [26, с.690-691].

Вимірювання зміцнення демократії: типи свідчень і висновків

<i>Рівень вимірювання причинності</i>	<i>Об'єкт спостереження</i>	<i>Каузальне припущення</i>
Поведінкові основи	Спостережу вальна поведінка: фактична та гіпотетична	Інституції залежать від гравців. Минула поведінка (під час криз) дає змогу спрогнозувати майбутню поведінку
Світоглядні основи	Перспективи учасників: стратегії, норми і сприйняття	Погляди дають змогу спрогнозувати поведінку
Структурні основи	Структурні контексти: економічний. Соціальний та інституціональний	Контексти (стимули та обмеження) формують гравці та погляди.

За цією концепцією першим і найголовнішим показником зміцнення демократії є політична поведінка, бо “демократія – ані божественний дар, ані побічний наслідок соціальних чинників. Демократія – це результат зусиль

політичних гравців”. Відповідно до цього, якщо демократія консолідована, то в такому суспільстві повинні домінувати демократичні типи поведінки. Якщо політичні гравці спричиняють антидемократичні дії, демократія під загрозою, і навпаки, демократія вдається стабільною, коли всі причетні до неї гравці притримуються головних правил демократичної гри. А.Шедлер стверджує, що головними показниками антидемократичної поведінки є використання насильства, відкидання виборів та вихід за межі повноважень.

Дійсно, політична конкуренція за демократичної форми влади набуває ненасильницьких форм. Гравці, що вдаються до убивства політичних конкурентів, зазіхання на свободу, фізичне здоров'я, майно політичних суперників, залякування виборців і кандидатів, спроби силою повалити обраних урядовців, бунтів та ін., порушують одну з основоположних засад демократичної теорії і практики. Приклади політично вмотивованого насильства свідчать про слабкість демократії.

Щодо другого показника недемократичної поведінки – відкидання виборів, то він виявляється в такому:

1. Відмові політичних партій брати участь у демократичних виборах.
2. Перешкоджанні права інших брати участь у виборах.
3. Намаганні вплинути на результати виборів шляхом шахрайства, залякувань та фальсифікацій.
4. Невизнанні результатів демократичних виборів, використання поза інституціональних протестів.

Розглядаючи ці показники відповідно до розгортання політичного процесу в незалежній Україні, можна знайти багато прикладів недемократичної поведінки правлячої еліти – недотримання нею ж встановлених правил, порушення процедур політичної гри, намагання обійти Конституцію та закони. Про це свідчать, зокрема, перебіг виборчих кампаній, масове маніпулювання інформацією, референдум 2000 р., ігнорування результатів виборів 2002 р. При

формуванні парламентської більшості та уряду, неконституційне втручання в цей процес Президента, невважене те невчасне політичне “реформування” під час підготовки президентських виборів. Досвід політичних виборів в Україні 2004, 2006 та 2007 років свідчить про те, що так званий “синдром шахрайства” пустив глибоке коріння в нашому політичному житті. Політичні партії, що програють на виборах, не визнають їх результатів і намагаються їх переглянути.

З іншого боку, такі дії українських політиків навряд чи можна назвати позаінституціональним протестом. Як правило, протистояння відбувається в судових інстанціях, і навіть, під час “помаранчевої революції” мова не йшла не тільки про озброєні спроби захопити владу, але і про будь-яке насильство взагалі. Все це свідчить про поступове формування в нашій країні засад демократизації, зміни свідомості громадян, які починають усвідомлювати власну роль та відповідальність за суспільно-політичне життя. До того ж зберігаються і певні досить впливові передумови подальшої демократизації суспільства. Вони полягають в наявності реальної опозиції владній еліті, а також в тому, що більшість недемократичних процедур не отримали законодавчого закріплення, а існують нелегітимно і можуть бути легко замінені.

Наступний показник – вихід за межі повноважень – наголошує на тому, що демократичні урядовці повинні діяти в межах закону, конституції і взаємно визнаними нормами політичної поведінки. Особливо небезпечною стає ситуація, коли порушення правил перетворюється на постійну практику. Наприклад, якщо президент, або голова уряду порушують конституційний поділ на гілки влади, нехтують постановами парламенту або Верховного суду, це прямий шлях до повалення демократії. Такі президенти намагаються конституційно утвердити авторитарне правління, тобто так “вдосконалити” конституцію, щоб мати необмежені повноваження і не порушувати закон. Класичні приклади таких маніпуляцій з конституцією мають місце в Татарстані, Узбекистані, Білорусі. Щодо України, то тут, навпаки, втілюється політична

реформа, спрямована на перерозподіл повноважень на користь парламенту, обмеження концентрації владного впливу в одному центрі.

Таким чином, можна сказати, що незважаючи на всі труднощі і помилки, в Україні можна спостерігати перші ознаки зміцнення демократичної влади. Але подібний аналіз є дещо поверховим, і слідуючи далі логіці концепції А. Шедлера, згадаємо, що політична система – це складно організована структура і, відповідно їй властиві нелінійність та нерівновагомість. Тобто здійснюваний вплив не завжди пропорційний результату: акції протесту, і навіть існування терористичних угруповань (Іспанія, велика Британія), не завжди свідчать про слабкість демократії. Кризи, яких зазнає суспільство, можуть не тільки зруйнувати, але й зміцнити, загартувати демократичний режим. Як стверджував А.Пшеворські, політичні гравці повинні визнати демократію не просто як шлях до влади, а як “систему, за якої партії програють вибори”.

Серйозна криза, виступаючи точкою біфуркації, може поставити молоду демократію перед вибором трьох основних атракторів: а) крах демократії і встановлення авторитарного режиму; б) реалізація моделі повторюваних криз, які ослаблюють державні структури і створюють ситуацію перманентної непевності; в) консолідація демократичних гравців під впливом серйозної загрози і стабілізація демократії.

Таким чином, антидемократична поведінка може мати або не мати лінійні ефекти. Для того, щоб створити більш чітке, синергетичне уявлення про рівень стабільності демократії, А.Шедлер пропонує з’ясувати більш глибокі чинники політичного життя. А саме, чи відповідає вимогам стабільності демократії нормативна, стратегічна та когнітивна раціональність політичних гравців.

Нормативна основа стабільності демократії – це легітимність, справжня, глибока підтримка збоку і політичних еліт і громадян. Звичайно, демократичні режими можуть певний час зберігатися, не дивлячись на низький рівень народної підтримки. Шкідливо було б поставити існування демократичного

режиму у повну залежність до легітимності, бо це робить його залежним від усього, чого вимагають громадяни і штовхає на шлях популізму. Але з точки зору вимірювання міцності демократії, досить вірно виглядає твердження: чим більш демократичніший режим, тим сильніше підтримують його громадяни.

Такими чином, нові, неконсолідовані демократії можуть виживати, але не зміцнюватися, доки не перейдуть від формальних “виборчих демократій”, до реальної демократичної політики, яка отримає розуміння та підтримку з боку громадян.

Створення стратегічної раціональності в процесі зміцнення демократії полягає в поступовому перетворенні конфліктної гри з двома гравцями (прихильники демократії та авторитаризму) в консенсусну гру з одним гравцем, коли лишаються одні тільки демократи у різних модифікаціях. З цієї точки зору, демократія може зберігатися тільки тоді, коли всі головні гравці певною мірою зацікавлені в її збереженні. Для того, щоб вороги демократії перетворилися на зацікавлених осіб необхідно, по-перше, створити інституційні гарантії життєвих інтересів гравців за межами виборчої арени. По-друге, політичні партії, що програли вибори і непричетні до управління, повинні бачити реальні шанси здобути владу шляхом наступних виборів, або впливати на неї повноваженнями накладати вето, створювати сфери автономії та ін. Таким чином, для зміцнення демократії необхідно утвердження загальнопоширеного демократичного консенсусу, коли впливові політичні гравці дотримуються узгоджених демократичних правил гри.

Не дивлячись на всі ці дуже важливі показники сили та консолідації політичного режиму, навіть за їх чіткої наявності утвердження демократії є процесом, який потребує постійних зусиль всього суспільства, бо головна умова міцного утвердження демократії – ніколи не вважати її за щось уже досягнене.

Теорія консолідації політичного режиму, що здійснює демократичну модернізацію, має дуже велике значення для сучасного українського

політичного життя. Але, не дивлячись на те, що ця теорія набуває особливої актуальності її придатність для об'єднання розколотого українського суспільства є досить сумнівною. Обмеження придатності моделі консолідованої демократії для України полягають в нездатності створювати ефективний уряд на ґрунті широкої коаліції політичних сил, де співпрацюють політичні лідери всіх впливових часток складного суспільства. Особливість політичної ситуації в Україні на кануні і після парламентських виборів 2006 та 2007 років полягала в тому, що не тільки правляча та опозиційна еліта не могли домовитися про конструктивну співпрацю, на це виявилися нездатними навіть найближчі політичні соратники. До того ж, формально створити коаліцію політичних сил замало, щоб досягти ефективної співпраці. Треба, щоб усі політичні актори були готові до компромісу. Ефект від коаліційного об'єднання політичних сил може наступити тільки за умови здатності політичних гравців домовлятися та взаємодіяти в межах узгоджених правил гри.

Таким чином, можна стверджувати, що провідним напрямком здійснення демократичної модернізації українського суспільства є його консолідація шляхом розвитку механізмів самоорганізації соціально-політичної системи на всіх її рівнях – від громадян – до політичних організацій та держави.

На підставі аналізу наукової літератури та розвитку політичного процесу в Україні, можна запропонувати ***теоретичну модель демократичної політичної модернізації українського суспільства***, провідною ідеєю якої є розвиток внутрішньої самоорганізації соціуму шляхом формування ***інституціональної та громадянської політичної відкритості***.

Інституціональна політична відкритість суспільства складається з наступних процесів:

- створення національної суверенної держави, що функціонує не як апарат примусу та насилля, а виступає, передусім, механізмом самоорганізації суспільства, гарантом стабільності та поступального розвитку;

Політичні відносини та процеси

- усвідомлення демократії як системи ефективної раціональної влади. Подолання протиріччя між демократичною формою та недемократичною сутністю інститутів влади. Набуття політичними інститутами не тільки демократичної форми, але й демократичного змісту, продукування ними реальної демократичної політики;
- приведення у відповідність до цих вимог таких складових, як форма правління, тип партійної системи, характер взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади, тип виборчої системи;
- перетворення політичних партій на відповідальних та кваліфікованих учасників процесу демократичної модернізації суспільства;
- розширення сфери дії та підсилення ролі правового закону, що пов'язує державу та громадян; закріплення в Конституції базових норм політичних відносин та поведінки. Унеможливлення виходу за межі повноважень демократичними урядовцями, налагодження їх дії в межах закону, конституції і взаємно визнаних норм політичної поведінки.

Громадянська політична відкритість виявляється в:

- формуванні політичної еліти, відданої демократичним цінностям, створенні серед представників еліти консенсусу відносно основних принципів демократичної модернізації суспільства, домінуванні демократичної поведінки політичних еліт, ненасильницьких, змагальних форм політичної боротьби, об'єднанні навкруги політичної еліти усіх активних елементів суспільства.
- розвитку громадянського суспільства та зменшенні ступеню відчуження між владою та громадянами, наявності постійного діалогу між представниками владних структур і рештою суспільства, досягненні високого рівня відповідальності влади та громадян за стан справ у суспільстві.
- сприйнятті демократії як цінності більшістю громадян, відносно високому рівні політичної освіченості населення, який дозволяє громадянам здійснювати свій вибір свідомо, на основі знань і раціонального розрахунку. ”Демократичне

самовизначення може мати місце лише у тому випадку, коли народ держави перетворюється на націю громадян, які самостійно розпоряджаються власною долею”.

Головними механізмами розвитку відкритості між інституціональним та громадянським рівнями є підвищення легітимності політичної влади шляхом постійно діючого діалогу між державою та громадянським суспільством, децентралізації владного впливу та реального залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Наявність стратегічного консенсусу щодо мети суспільного розвитку, параметрів демократичної модернізації, виявлення плюралізму переважно в тактичних питаннях.

Відповідно до запропонованої концепції в подальших розділах дисертації будуть проаналізовані об'єктивні та суб'єктивні чинники розвитку інституціональної та громадянської відкритості в сучасному українському суспільстві, сформульовані напрямки надання цим процесам системності та раціональності.

Питання та завдання для перевірки

1. Охарактеризуйте основні концепції демократії.
2. Визначте чинники та передумови демократизації суспільств.
3. Розкрийте основний зміст поняття концепції „вертикальної” демократії Дж.Сарторі.
4. Сформулюйте основні положення теорії „хвиль демократизації” С.Хантінгтона.
5. Розкрийте основні етапи демократичного транзиту.
6. Проведіть порівняльну характеристику демократичної та авторитарної моделі політичної модернізації суспільства.
7. В чому полягають основні критерії консолідації демократичного режиму?

8. Розкрийте специфіку протікання процесів демократизації в українському суспільстві.

Рекомендована та використана література:

1. Головаха Є.І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / НАН України, Ін-т соціології – К., 1999. – 156 с.
2. Експертна доповідь “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році” / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2006. – С. 80.
3. Ильин М.В., Мельвиль А.Ю., Федоров Ю.Е. Демократия и демократизация // Полис. – 1996. - № 5. – С. 146-161.
4. Кіндратець О. Модернізація в Україні та її вплив на стабільність суспільства // Людина і політика. – 2004. - №3. – С. 14-20.
5. Колодій А. Сьогоднішній варіант напівпарламентської республіки мало підходить для України.- http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=8&op_id=214#214.
6. Кутуєв П. Час і суспільна модернізація: випадок ленінізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №1. - С.41-59.
7. Лейпгарт А. Мажоритарна та консенсусна модель демократії // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.:Смолоскип, 2005. – С.774-801.
8. Лінц Х., Степан А. “Державність”, націоналізм і демократизація // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскіп, 2005. - С.662-686.
9. Липсет С.М., Кен-Рюн С., Торрес Д. Сравнительный анализ условий, необходимых для становления демократии // Международный журнал социальных наук. – 1993. - № 3. – С. 5-19.

10. Наука. Влада. Політика / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф.Кураса НАН України; редкол.: М.І.Михальченко (голова) та ін. – К.: Знання України, 2008. – 240 с.
11. Полохало В. От авторитаризма к авторитаризму // Зеркало недели. – 2004. - №34. – 28 августа. – С.4.
12. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: “Инфра-М”, 2001. – 768 с.
13. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: “Инфра-М”, 2001. – 768 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 735 с.
15. Растоу Д.А. Переходи до демократії: спроба створення динамічної моделі // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскіп, 2005. – С.583-604.
16. Романюк О., Поліщук І. Еволюція влади в Україні: проблеми та здобутки // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 3. – С. 90-98.
17. Рудич Ф. Демократія і громадянське суспільство в Україні: сприяння і перешкоди для розвитку // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 1. – С. 2-38.
18. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи // Політичний менеджмент. – 2003. - №1. – С.8-11.
19. Салмин А.М. Современная демократия: очерки становления. — 2.изд., расшир. и испр. — М.: Ad Marginem, 1997. — 448с.
20. Сарторі Дж. Вертикальна демократія // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскіп, 2005.– С. 486-532.

21. Сергеев В.М., Сергеев К.В. Механизмы эволюции политической структуры общества: социальные иерархии и социальные сети // ПОЛИС. – 2003. - №3. – С.6-13.
22. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под. Общ. Ред. В.С.Бакирова, Н.И.Сазонова. – Х. ХНУ имени В.Н.Каразина, 2005. – 592 с.
23. Степанова Н.Є. Традиції та інновації у політичному розвитку сучасної України // Вісник ОНУ. – 2003. – Т.8. Вип.9. – С.600-605.
24. Хантингтон С. Третья волна: Демократизация в конце XX века / Сэмюэл Хантингтон. – М.: РОССПЭН, 2003. – 386 с.
25. Хорошилов О. Український варіант демократизації // Політичний менеджмент. – 2005. - №1(10). – С. 55-62.
26. Шедлер А. Вимірювання демократичної консолідації // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскіп, 2005. – С. 687-714.
27. Шумпетер Й. Елітарна демократія і теорія конкурентного лідерства // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К.: Смолоскіп, 2005. – С.467-486.
28. Przeworski A. Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1991. – 498 p.
29. O'Donnell G.O. Transitions, Continuities and Paradoxes // Sc.Mainwaring, G.O'Donnell and A. Valenzuela, Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective, Notre Dame, 1992. – p.18.
30. Linz Z., Stepan A. Problems of Democratic Transformation and Consolidation – South Europe, South America, Post-Communist Europe. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press. – 1996. – 480p.
31. Linz Juan Jose. Totalitare und autoritare Regime / Raimund Kramer (hrsg.). — В. : Berliner Debatte Wiss.- Verl., 2000. — 311p.

